

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

ECONOMIC SITUATION OF ÇERKEŞ TOWN IN THE MIDDLE OF XIX. CENTURY

Ahmet YURTSEVEN*

Özet

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda önemli değişiklikler yapmaya çalıştığı bir dönemdir. Söz konusu dönemde ekonomik alanda yapılan yeniliklerden en önemlisi vergi sisteminde yapılan düzenlemedir.

Bu çalışmada, XIX. yüzyılda Çankırı sancağına bağlı önemli kaza merkezlerinden biri olan Çerkeş'in 1261 tarihindeki ekonomik durumu ortaya konulmaktadır.

XIX. yüzyıl ortalarında Çerkeş kazasının ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Gerek kazanın merkezinde ve gerekse kazanın köy yerleşim yerlerinde halk zirai faaliyet yaparak hayatını sürdürmektedir. Ancak zirai faaliyet yanında daha ziyade günlük hayatta hayvani gıda ve diğer bazı ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle iklim ve arazi şartlarını dikkate alarak büyükbaş ve küçükbaş hayvan da beslemektedir. Yürütülen tüm ekonomik faaliyetler neticesinde Çerkeş kazasında 1261/1845 yılında elde edilen toplam 469953 kuruş temettuat gelirinden 181.171 kuruş vergi tahakkuk ettirilmiştir.

Tanzimat dönemine damgasını vuran en önemli konulardan birisi Temettuat tahrir çalışmalarıdır. Temettuat tahrir çalışması uygulamalarının yapıldığı sancak merkezlerinden birisi Çankırı sancağıdır. Bu çalışmada Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde düzenlenen Temettuat tahrir uygulaması ekonomik yönden incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Çerkeş Temettuat, Temettuat uygulaması, Osmanlı'da ihtisap

Abstract

Ottoman Empire tried to make significant changes in political, social and economic fields in XIX. century. The most important innovation in the economic area was "tax system" in this period.

Economic situation of Çerkeş that was a town in Çankırı in 1261 is revealed in this study. Economy of Çerkeş depended on agriculture and livestock breeding in XIX. Century. Public in the both center and villages of Çerkeş operated agricultural activities. At the same time, public who took into account the climate and terrain conditions fed cattle and sheep so as to provide animal food and other needs in daily life. As a result of all the economic activities, Çerkeş in 1261/1845 obtained temettuat income that was 469953 kuruş and the tax collected was 181171 kuruş in temettuat income by Ottoman Empire.

One of the most important issues in Tanzimat period was *Temettuat Tahrir books*. Çankırı was one of the centers of sanjaks where the temettuat tahrir studies were implemented. Temettuat tahrir implemented in Çerkeş town of Çankırı will be analyzed economically in this study.

Keyword: Çerkeş Temettuat, Temettuat implemented, Ihtisap in Ottoman Empire

* Yrd. Doç. Dr.; Çankırı Karatekin Üniversitesi Öğretim Uyesi, ahmetyurtseven59@gmail.com

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte devletin yeniden yapılandırılması konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Tanzimat Fermanı'nda da özetle bahsedilen söz konusu çalışmaları siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik başlıkları altında toplamak mümkündür.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar Osmanlı Devleti için arzu edilmeyen ve sıkıntıların tedricen arttığı bir dönemdir. Tanzimat Fermanı ile duruma el konulmuş ve çok yönlü ıslahatlara teşebbüs edilmiştir. Devlet kurumları tüm fonksiyonlarıyla gözden geçirilmiştir. Böylece hem devletin, hem de halkın nefes alması sağlanmıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı siyasi idaresinin devlete dinamizm vermek gayesiyle teşebbüste bulunduğu önemli yeniliklerden birisi temettüat tahrir çalışmasıdır. Tanzimat Fermanı'nın uygulama alanı bulunduğu Osmanlı vilayetlerinde düzenlenen Temettüat tahrir çalışması, devletin mali sıkıntısını, bilhassa devletin yapacağı yeniliklerin finansman ihtiyacını karşılayabilmek maksadıyla yapılan çalışmaların altyapısıdır. Çünkü bu çalışmayla devlet vatandaşın nüfus ve vergi verme potansiyelini ölçmek istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ekonomik faaliyetler sonucunda elde edilen kazançlardan(üretilen ürün üzerinden, meslek ve sanatkârlıktan) alınan vergiler birleştirilerek temettü vergisi adıyla “kazanca göre vergi” ilkesi hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat'ın uygulanacağı eyaletlerde Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile hane reislerinin ilgili kayıtları tutulmuş ve elde edilen tüm bilgilerin kaydedildiği temettüat defterleri oluşturulmuştur. Çerkeş kazasına ait Çerkeş temettüat defteri de böyle bir çalışmanın ürünüdür; bu çalışmada söz konusu defterin ekonomik yönü ele alınmıştır.

Çalışmamızda önce Çerkeş kasabasının tarihi hakkında kısa bilgi verildi. Sonraki başlık altında temettüat defterleri ve temettüat tahrirleri ele alındı. Daha sonra, Çerkeş Kazasına ait düzenlenmiş olan 1261/1845 tarihli Çerkeş temettüat defterine göre Çerkeş kazasının XIX. yüzyılın ortalarındaki ekonomik durumu bu maksatla oluşturduğumuz tablolar yardımıyla incelendi.

I. TARİHTEN GÜNÜMÜZE ÇERKEŞ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın uygulandığı sancak merkezlerinden olan Çankırı'nın önemli yerleşim yerlerinden biri Çerkeş kaza merkezidir. Kuruluş tarihi oldukça eski olup Hititler'e kadar uzanmaktadır. Önemli yol güzergâhında yer almakta ve bu konumunu tarihte olduğu gibi günümüzde de korumaktadır. İlçe merkezinin ortasından demiryolunun geçmesi de önemli bir ayrıcalıktır.

Köklü bir geçmişe sahip olan Çerkeş, Malazgirt Zaferi'ne müteakip yaklaşık 10 yıl gibi kısa bir zaman diliminde Emir Karatekin (Karatigin) tarafından fethedilmiş daha sonra Çankırı'nın önemli kaza merkezlerinden biri haline gelmiştir.

II. TEMETTÜAT TAHRİRLERİ ve TEMETTÜAT VERGİSİ

Osmanlı Devletinde mali reform düşüncesi, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hep gündemde olmuştur. Bu yönde pek çok gayret sarf edilmiş, bazen akamete uğrasa da her fırsatta çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Fakat her teşebbüsten de çeşitli dersler çıkarılmış

ve aynı hatalara düşülmemesine dikkat edilmiştir. Nihayet oldukça kapsamlı ıslahatları başlatmış olan III. Selim'i takip eden II. Mahmut aynı kararlılıkla çalışmalara devam etmiş; önemli projelere de imza atmıştır. Mesela ekonomik yönden en önemli çalışmaları arasında İltizamla yönetilen hazine gelirlerinin doğrudan tahsil edilmesini sağlaması, vergi ayarlamasına gidilmesi ve bunun alt yapısı olan temettüat tahrir çalışmasını hazırlayarak uygulama safhasına getirmesini zikredebiliriz.

1295'te tahta çıkan Abdülmecit, II. Mahmut'un vefatıyla uygulamaya konulamayan çalışmalarını aynı kararlılıkla devam ettirdi. Önce 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanını ilan ederek çalışmalara başladı. Hiç vakit kaybetmeden Hüdavendigâr ve Gelibolu sancaklarında uygulaması yapılan temettüat tahrir çalışmasını, 1840 yılının ilk aylarından itibaren başlattı. İlgili nizamnamelerle halkı ve muhassıl denenen yeni vergi memurlarını aydınlattı.

Muhassılların Tanzimat Fermanı'nın uygulandığı tüm yerleşim yerlerinde yapmış oldukları bu çalışmaya "Temettüat Tahrir Çalışması" denir. Bu çalışmalar esnasında hane bazında mal-mülk sayımı yapılmış, kimlik bilgileriyle beraber hane reislerinin gelirleri, vergileri belli bir düzen dâhilinde kayda geçirilmiştir. Sancaklara göre düzenlenmiş olan bu defterlere "Temettüat Tahrir Defterleri" veya kısaca "Temettüat Defterleri" denir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında düzenlenmiş olan "Temettüat Defterleri" Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. 1248(1833), 1256(1840), 1260 (1845) tarihlerini taşıyan Temettüat defterleri, düzenlendiği dönemin sosyo-ekonomik tarihine ışık tutmaktadır.¹ Bu defterlerden birisi de 1261 (1845) tarihli ML. VRD. TMT. d kodlu ve 00666 sıra nolu Çerkeş Temettüat defteridir.

Temettü vergisi, Osmanlı Devletinin son döneminde vergi mükelleflerinin kazançları dikkate alınarak konulmuş bir vergidir.² Fakat tarihi çok eskilere kadar uzanan bu verginin aslı ihtisap vergisi olup, kurumun adı da "Hisbe Teşkilatı"dır.³

"Asr-ı Saadet" ten beri İslam ülkelerinde uygulanmakta olan ihtisap vergisi, Osmanlılarda Osman Gazi zamanında bac-ı bâzar ile başlamış ve bu işle görevli memura da muhtesip denilmiştir. İşte temettü vergisinin aslı da bu vergidir.

Osmanlı Devleti'nde oldukça uzun süre devam eden vergilerden biri olan ihtisap vergisi, zamanla halka ağır geldiği için huzursuzlukların kaynağı olmaya başlayınca gerek başkentte ve gerekse taşrada temel şikâyet konuları arasında yer almıştır. Toplum üzerinde oluşturduğu psikolojik etkiyi fırsat bilen bazı kimselerin isyanla sonuçlanacak şekilde meseleyi el altından körükleyerek bundan istifade etmeleri devlete sıkıntı veriyordu. Nihayet şikâyetlere sebep olan olaylara son vermek için ihtisap nazır ve memurlarının uygunsuz davranışları yüzünden vazifeden alınmaları pek fazla bir şey değiştirmeyince söz konusu verginin bazı yerlerde yürürlükten kaldırılmasına karar verilmiştir. Önce 16

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 68; KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 396

² Parlatur, İsmail, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınları, Ankara, 2006, S.1682

³ Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda İhtisap Müessesesi (Ekonomik, Dini Ve Sosyal Hayat), İstanbul: Kültür Basın Ve Yayın Birliği Yayınları, İstanbul, 1987, s. 20.

Cemaziye'levvel 1254/ 7 Ağustos 1838 tarihli Takvim-i Vekayi'deki fermana göre, Hüdavendiğar ve Gelibolu sancaklarında tamamen, İstanbul'da ise kısmen kaldırılmıştı. Ancak alınan çeşitli tedbir ve çarelerden sonuç alınamayınca 2 Zilka'de 1271/ 16 Ağustos 1854 tarihinde ihtisap vergisi tamamen kaldırılmıştır.⁴

“XIX. Yüzyılın Ortalarında Çerkeş Kazasının Ekonomik Durumu” başlığını taşıyan bu çalışmanın temel veri kaynağını 1261 (1845) tarihli ML. VRD. TMT. d kodlu ve 00666 sıra nolu temettüat defteri teşkil etmektedir.

III. ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş kazasının genelinde hane reislerine ait mal varlığını ve dağılımını üç ana grupta toplayabiliriz. Bunlar yetiştirilen hayvanların çeşitleri ve dağılımı, tarım alanları ve dağılımı, diğer mal varlıkları ve dağılımıdır.

Kaynağımızda her yerleşim yerinde hane numarası altında şahsın kimliğine ait bilgiler uzunca bir cümle halinde ifade edilmektedir. Bu satırın altında vergi mükellefinin tüm mal varlıklarının dökümü yapılmakta ve sonunda yekûn temettüata yer verilmektedir. Mamafih her yerleşim biriminin sonunda yer alan toplam temettüatlardan hareketle yaptığımız ayrı bir işlem sonucunda bazı yerleşim birimlerinin toplam temettüatlarında farklı sonuçlar elde ettik. Fakat bu çalışmada ilk sonucu kullanmayı tercih ettik. Çerkeş kazasının 1260 yılındaki toplam mal varlıklarını incelemeye çalışalım.

1. Hayvancılık

İnsanoğlunun en eski geçim kaynaklarından birisi hayvancılıktır. Dün olduğu gibi günümüzde de insanın ekonomik gelirleri arasında önemli bir paya sahip bulunmaktadır. İnsanların günlük hayatlarında hayvansal ürünler dediğimiz et, süt, yoğurt, deri, yün, hayati önem taşımaktadır. Bu yüzden Osmanlı hane halkı ihtiyaçlarının karşılanması için arazi şartlarına göre birkaç inek ve birkaç koyun keçi beslemeye çalışmıştır. Ayrıca diğer ihtiyaçlarının karşılanması için yani gerek binek olarak, gerekse taşımacılıkta ve çift sürmede faydalanmak üzere yerine göre büyük baş hayvanlara da ağılında yer vermiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş kasabasının hem şehir merkezinde ve hem de köy yerleşim yerlerinde hayvancılık yaygın olarak yapılmaktadır. Nitekim bu durum ayrı ayrı tablolar halinde yansıtılmıştır. Çerkeş kasabası dahilinde toplam 2602 büyükbaş hayvandan 382 büyükbaş hayvan, şehir merkezini oluşturan mahallelerde meskûn olan hanelere aittir. Kalanı da büyüklü küçüklü köylerde yaşayan hane reislerine ait bulunmaktadır.

Büyükbaş Hayvancılık: H. 1261 tarihli Çerkeş Temettüat Defterindeki verilere göre mahallelerin büyükbaş hayvancılık durumu Tablo 6/a'da görülmektedir. Nefs-i Çerkeş' in mahallelerine göre büyükbaş hayvanlar adedi itibariyle sırasıyla en fazla sağman inek (108), karasığır öküzü (94), boz inek (64), sağman camış (48), camış öküzü (22), boz sağman inek (21) yer almaktadır. Sağman ineğe en fazla sahip olan mahalle Karalar Mahallesi, en az sağman ineğe sahip olan mahalle de Okçular Mahallesidir. Yine Tablo 6/a'da görüldüğü gibi karasığır cinsi büyük baş hayvanlar sayı itibariyle en fazla durumdadır.

⁴ Kazıcı, Ziya, a.g.e., s. 188-192.

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

Tablo 6/a. Mahallelerin Büyükbaş Hayvancılık Durumu (Ra's)														
Sıra No	Mahalle Adı	Hane Adedi	Sağman İnek	Boz Sağman İnek	Boz İnek	Döllü Merkep	Döllü Kısırak	Kısırak	Boz Sağman Camış	Sağman Camış	Karasığır Camış	Karasığır Öküzü	Camış Öküzü	Toplam Büyükbaş
1	Karalar	109	65	6	1	1	1	1	1	14	0	22	8	120
2	Okçular	83	8	4	60	3	2	0	1	13	2	14	0	107
3	Kurtlar	75	12	1	1	2	3	0	0	4	2	30	4	59
4	İdris	102	23	10	2	2	3	0	2	17	0	28	10	97
Genel Toplam		369	108	21	64	8	9	1	4	48	3	94	22	382

Nefs-i Çerkeş'in tüm mahalleleri açısından bakıldığında toplam büyükbaş hayvan sayısı ile ilk sırayı toplam 120 adet büyükbaş hayvanla Karalar Mahallesi alırken ikinci sırayı da 107 adet büyükbaş hayvanla Okçular Mahallesi almaktadır. Toplam büyükbaş hayvanın en düşük olduğu mahalle de 59 adet büyükbaş hayvanla Kurtlar Mahallesi'dir.

Tablo 6/b. Çerkeş Köylerinin Büyükbaş Hayvancılık Durumu (Ra's)														
Sıra No	Köylerin Adları	Hane Adedi	Sağman İnek	Boz Sağman İnek	Boz İnek	Döllü Merkep	Döllü Kısırak	Kısırak	Boz Sağman Camış	Sağman Camış	Karasığır Camış	Karasığır Öküzü	Camış Öküzü	Toplam Büyükbaş
1	Bozoğlu	54	45	21	2	1	1	0	0	14	0	44	8	136
2	Ahur	21	17	14	0	0	0	0	0	0	0	26	2	59
3	Yalaközü	15	23	12	0	0	8	2	0	3	0	22	2	72
4	Yalakçukurani	25	37	12	4	0	18	0	1	20	0	22	2	116
5	Saçak	55	52	32	3	7	9	0	0	18	0	70	6	197
6	Kara Mustafa	14	25	13	1	8	9	0	0	5	0	26	2	89
7	Kadıözü	22	24	5	5	13	0	0	0	0	0	20	0	67
8	Eymür	9	5	0	4	0	3	0	0	0	0	10	0	22
9	Hacılar	22	31	4	7	0	9	0	0	4	0	22	4	81
10	Aliözü	21	27	0	15	11	4	0	0	0	0	34	0	91
11	Çalcaviran	18	27	0	14	4	7	0	0	0	0	24	0	76
12	Okçuk	14	18	0	11	9	1	0	0	0	0	24	0	63
13	Gelik	6	4	0	1	2	1	0	0	1	0	6	6	21
14	Şeyh Doğan	23	20	0	10	1	7	0	0	0	0	0	0	38
15	Kınık	6	10	0	4	2	1	0	0	0	0	10	0	27
16	Kızıllar	8	11	0	6	4	2	0	0	0	0	10	0	33
17	Bedil	15	24	0	11	8	7	0	0	3	0	28	0	81
18	Bayındır	7	6	0	4	4	2	0	0	0	0	6	2	24
19	Kadıköy	12	7	0	1	4	2	0	0	1	0	20	0	35
20	Çölmekci	12	8	0	3	1	0	0	0	0	0	8	2	22
21	Dikenlü	15	23	0	6	9	1	0	0	2	0	12	3	56
22	Karaköçek	13	20	0	8	2	0	0	0	1	0	20	2	53
23	Yortan	15	13	0	8	7	0	0	0	1	0	24	0	53
24	Kalfakolu	8	7	0	3	0	0	0	0	0	0	12	0	22
25	Ağaköy	16	15	0	8	8	0	0	0	1	0	20	2	54
26	Saraycık	25	33	0	19	15	5	0	0	0	0	0	0	72
27	Akhasan	10	7	0	5	2	0	0	0	0	0	16	2	32

28	Yumaklı	24	21	0	12	0	1	0	0	0	0	30	0	64
29	Yoncalı	8	8	1	3	1	2	0	0	1	0	6	4	26
30	Bozcaarmud	6	8	0	4	0	0	0	0	0	0	12	0	24
31	Kısaç	15	20	0	10	6	2	0	0	4	0	18	4	64
32	Dağçukurani	9	16	0	7	1	0	0	0	1	0	16	0	41
33	Elpirek	3	6	0	2	0	0	0	0	0	0	4	0	12
34	Yakublar	5	11	0	5	1	4	0	0	1	0	8	0	30
35	Ödüller	2	5	0	2	2	0	0	0	0	0	4	0	13
36	Virancık	2	7	0	2	2	0	0	0	0	0	4	0	15
37	Tirbaşı	19	19	0	9	7	2	0	0	1	0	20	6	64
38	Viran	39	60	0	27	3	4	0	0	6	0	60	2	162
Genel Toplam		613	720	114	246	145	112	2	1	88	0	718	61	2207

Büyükbaş hayvanlardan inek cinslerinin süt ürünlerinden faydalanmak için beslenildiği bilinmektedir. Bu tür hayvanların kasaba merkezinde toplamı 245 baş olup bunun 193 başı karasığır ineği ve 52 başı da camış ineğidir.

Mezkûr defterden anlaşıldığına göre 1260'lı yıllarda gerek karasığır gerekse camış türünün erkek olanlarından, eneme yoluyla öküz yapılarak güçlerinden istifade edilmekteydi. Bu tür hayvanların kasaba merkezi itibari ile toplamı 116 baş olup bunun 94 başı karasığır öküzüdür. Bu yöntem günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Camış ineği besiciliğinin kaymak üretiminde oldukça önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Bölgede camış türü hayvancılığının yapılmasının nedenlerinden biri de bölgenin bu türün yaşamasına müsait olmasındandır. Çünkü camış türü hayvanlar su ve bataklığı çok sevmektedir.

Tüm köylere ait büyükbaş hayvancılık durumunu rakamlarla Tablo 6/b'de görmekteyiz. Toplam 38 köye ait büyükbaş hayvanlar sırasıyla (baş olarak) sağmal inek (720), karasığır öküzü (718), boz inek (246), döllü merkep (145), boz sağmal inek (114), sağmal camış (88), bulunmaktadır. XIX yüzyılın ortalarında Çerkeş Kasabasının tüm köylerinde toplam olarak 2.207 büyükbaş hayvan bulunmaktaydı. Bu rakamın 1.080 başı karasığır inek türüne ait olup 89 baş camış ineği bunun dışındadır.

Sıra No	Yerleşim Yeri	Sağmal İnek	Boz Sağmal İnek	Boz İnek	Döllü Merkep	Döllü Kısarak	Kısarak	Boz Sağmal Camış	Sağmal Camış	Karasığır Camış	Karasığır Öküzü	Camış Öküzü	Toplam Büyükbaş
1	Çiftlik Basmul	4	0	2	1	1	0	0	2	0	0	2	12

Binek hayvanı olarak şehir merkezinde toplam olarak 9 merkep ve 10 kısarak bulunmaktadır. Binek hayvanların bu dağılımı da Tablo 6/a'da görülmektedir.

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

Tablo 7/a. Mahallelerin Küçükbaş Hayvancılık Durumu (Ra's)								
Sıra No	Mahalle Adı	Hane Adedi	Sağman Ağnam	Boz Ağnam	Tiftik Keçisi	Sağman Tiftik Keçisi	Boz Tiftik Keçisi	Toplam Küçükbaş
1	Karalar	109	65	26	10	25	0	126
2	Okçular	83	40	6	39	15	0	100
3	Kurtlar	75	125	58	0	75	15	273
4	İdris	102	78	39	0	67	0	184
Genel Toplam		369	308	129	49	182	15	683

Kasabaya ait yerleşim merkezlerinden biri olan çiftlikte (baş olarak) 4'ü sağmal inek, 2'si boz inek olmak üzere toplam 6 inek, 2 sağmal camış, 2 camış öküzü; ve binek hayvanı olarak da biri merkep diğeri de kısarak olmak üzere 2 baş bulunmaktadır (Tablo 6/c). Kısaca çiftlik merkezinde toplam olarak 12 adet büyükbaş hayvan çiftlik sahibine hizmet vermektedir.

Tablo 7/b. Köylerin Küçükbaş Hayvancılık Durumu (Ra's)								
Sıra No	Köy Adları	Hane Adedi	Sağman Ağnam	Boz Ağnam	Tiftik Keçisi	Sağman Tiftik Keçisi	Boz Tiftik Keçisi	Toplam Küçükbaş
1	Bozoğlu	54	42	16	6	34	0	98
2	Ahur	21	25	10	0	33	0	68
3	Yalaközü	15	16	7	0	7	0	30
4	Yalakçukurani	25	212	86	5	143	5	451
5	Saçak	55	176	72	0	111	30	389
6	Kara Mustafa	14	68	28	0	40	0	136
7	Kadıözü	22	116	45	0	71	7	239
8	Eymür	9	43	27	0	10	0	80
9	Hacılar	22	73	0	28	0	39	140
10	Aliözü	21	107	45	0	78	0	230
11	Çalcaviran	18	218	110	0	146	52	526
12	Okçuk	14	10	4	0	10	0	24
13	Gelik	6	55	20	0	25	15	115
14	Şeyh Doğan	23	184	69	0	64	43	360
15	Kınık	6	17	0	0	10	0	27
16	Kızıllar	8	83	22	0	35	13	153
17	Bedil	15	61	28	0	40	13	142
18	Bayındır	7	25	10	0	15	8	58
19	Kadıköy	12	50	15	0	25	8	98
20	Çölmekci	12	21	10	0	7	0	38
21	Dikenlü	15	40	10	0	28	8	86
22	Karaköçek	13	53	17	0	30	10	110
23	Yortan	15	20	5	0	37	5	67
24	Kalfakolu	8	5	0	0	10	5	20
25	Ağaköy	16	70	35	0	48	15	168
26	Saraycık	25	195	81	0	118	43	437
27	Akhasan	10	46	5	0	36	0	87
28	Yumaklı	24	65	30	0	32	10	137
29	Yoncalı	8	60	35	0	35	40	170

30	Bozcaarmud	6	30	0	5	15	3	53
31	Kısaç	15	166	45	0	123	25	359
32	Dağçukuranı	9	57	23	0	50	0	130
33	Elpirek	3	20	5	0	17	6	48
34	Yakublar	5	40	10	0	15	5	70
35	Ödüller	2	25	20	0	30	10	85
36	Virancık	2	30	10	0	10	8	58
37	Tirbaşı	19	98	41	0	55	10	204
38	Viran	39	75	23	0	40	18	156
Genel Toplam		613	2697	1019	44	1633	454	5847

Küçükbaş Hayvanlar: Çerkeş kasabasında küçükbaş hayvanın iki türüne rastlanılmaktadır. Bunlar koyun ve keçi türleridir. Küçükbaş hayvancılıkta bölgenin doğal yapısı önemlidir. Kasaba genelinde küçükbaş hayvanların türleri itibariyle genel dağılımı çiftlik, köyler ve kasaba merkezi halinde üç ayrı tablo (Tablo 7/a. Mahallelerin küçükbaş hayvancılık durumu (ra's), Tablo 7/b. Köylerin küçükbaş hayvancılık durumu (ra's) ve Tablo 7/c. Çiftliklerin küçükbaş hayvancılık durumu (ra's)) halinde görülmektedir. Söz konusu tablolara göre kasaba genelinde küçükbaş hayvanlar arasında en fazla rakamı 3.040 baş ile sağmal ağnam, 1.833 baş ile sağmal tiftik keçisi, 1.163 baş ile boz ağnam (koyun), 483 baş ile boz tiftik keçisi ve 93 baş ile tiftik keçisi oluşturmaktadır.

Kasabanın tüm yerleşim yerleri içerisinde 273 baş ile en fazla küçükbaş hayvan Kurtlar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Şehir merkezinde bulunan mahallelerde küçükbaş hayvan adedi toplamda 683 rakamına ulaşmaktadır. Tablo 7/a'da görüldüğü gibi bunun 437 başı koyun, 246 başı da keçiden oluşmaktadır. Küçükbaş hayvanların sağman olanları sırasıyla, 125 baş sağman ağnam ile Kurtlar Mahallesi, 78 baş ile İdris Mahallesi, 65 baş ile Karalar Mahallesi, 40 baş ile Okçular Mahallesi; sağmal tiftik keçisi sırasıyla, 75 baş ile Kurtlar Mahallesi, 67 baş ile İdris Mahallesi, 25 baş ile Karalar Mahallesi ve 15 baş ile Okçular Mahallesi gelmektedir.

Hayvancılıkta boz (bazı bölgelerde ise yoz) kavramı olarak ifade edilen terim, yavrusu olmayan kısır hayvan demektir. Küçükbaş hayvancılığın Çerkeş Kasabasının köy yerleşim yerleri arasındaki dağılımı Tablo 7/b'de görüldüğü gibi; 38 köyde toplam olarak 2.697 baş sağmal ağnam ve bunu 1.633 baş ile sağmal tiftik keçisi izlemektedir. İlçenin bütün köylerinde ise toplam olarak 5.847 baş küçükbaş hayvan bulunmaktadır.

Sıra No	Yerleşim Yeri	Sağman Ağnam	Boz Ağnam	Tiftik Keçisi	Sağman Tiftik Keçisi	Boz Tiftik Keçisi	Toplam Küçükbaş
1	Çiftlik Basmul	35	15	0	18	14	82

Basmul çiftliğinin küçükbaş hayvancılık açısından durumu Tablo7/c'de verilmektedir. Toplam olarak 82 baş küçükbaş hayvanın bulunduğu bu çiftlikte en fazla koyun yetiştirilmektedir. Bu koyunların da 35 başını sağmal ağnam teşkil etmektedir. Ayrıca 32 baş olan tiftik keçisinin de 18 başını sağmal tiftik keçisi oluşturmaktadır.

2. Arazi Dağılımı

Çerkeş kazasının doğal yapısı zirai hayata ve hayvancılığa müsaittir. Kaza Ulusu Çayı'nın aktığı ovada kurulmuştur. Yağışlar daha ziyade kış aylarında görülmektedir. Yaz aylarında yağışın az olması dolayısı ile tarımsal faaliyet sulama ile yapılmaktadır. H.1260'lı yıllarda bölgede tarımsal faaliyetin yanında hayvancılık da yapılmaktaydı. Yöre arazisinin bir kısmının zayıf bir bitki örtüsü ile kaplı bulunması dolayısıyla halk arazisinin bir kısmını daha iyi verim alabilmek için sene boyu zirai faaliyet yapmayarak dinlendiriyordu. Bu şekilde arazinin dinlendirilmesine nadasa bırakma denilmektedir.

Mezru Tarla: Zirai faaliyet yapmaya elverişli (ekili) tarım alanı demektir. Çerkeş kazasına ait temettuat defterinde de ekili dikili alanlar için kullanılmaktadır.

Temettuat defterlerinde tarım yapılan alanlar hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Tarıma elverişli alanların ne kadarında tarımsal faaliyet yapıldığı ve ne kadarının da nadasa bırakıldığı öğrenilmektedir. Ekilebilir arazinin toplamı 17.625,5 dönümdür. Bunun 8.028,5 dönümü mezru, 9.586 dönümü gayri mezru ve 11 dönümü de çayır olarak kullanılmak üzere ayrılmıştır. Tablo 8/a, Tablo 8/b ve Tablo 8/c'lerde görüldüğü gibi temettuat defterindeki hane numaralarının toplamında hatalar yapılmış olduğunu tespit edilmiştir. Şöyle ki, hane numaraları verilirken bazen tekrar edilmiş, bazen hane numaraları atlanılmış, bazen de hane numarası verilmeyip 'bilahane' şeklinde yazılmalar olmuştur. Bu yüzden hanelerin hepsine numara verilmiş gibi kabul ederek toplam hane neticesi elde edilmiş ve bu yüzden ilgili tablolara numaralı hane yanında bir de elde edilen yerleşim yerlerinin toplam hane sayısını " netice" olarak ayrıca verilmiştir.

Çerkeş kasabası genelinde en büyük ekili alanlara sahip olan yerleşim birimleri sırasıyla 55 haneli Saçak karyesi, 39 haneli Viran karyesi ve Karalar Mahallesi gelmektedir. Bunlardan Saçak karyesi 676 dönümü gayri mezru, 556 dönümü mezru ve 2 dönümü çayır olmak üzere toplam 1.234 dönümlük alanı kapsamaktadır. Viran karyesi 546 dönümü gayri mezru, 527 dönümü mezru olmak üzere toplam 1.073 dönümlük alanı ve Karalar Mahallesi ise 626 dönümü gayri mezru, 410 dönümü mezru olmak üzere toplam 1.036 dönümlük bir alanı kapsamaktadır (Tablo 8/a, b).

Tablo 8/a. Mahallerin Arazi Dağılımı (Dönüm)							
Sıra No	Mahalle Adı	Numaralı Hane	Netice	Mezru Tarla	Gayri Mezru Tarla	Çayır	Toplam Arazi
1	Karalar	109	109	410	626	0	1036
2	Okçular	84	83	292	238	0	530
3	Kurtlar	77	75	337	338	0	675
4	İdris	102	102	532	472	0	1004
Genel Toplam		372	369	1571	1674	0	3245

Çerkeş'in kaza merkezindeki mahallelerin sahip oldukları toplam arazi miktarı dağılımı Tablo 8/a'da görülmektedir. Arazi büyüklüğü bakımından en fazla araziye sahip olan mahalle Karalar Mahallesi ve en az araziye sahip olan mahalle de Okçular Mahallesi'dir.

Tablo 8/b. Köylerin Genel Arazi Dağılımı (Dönüm)							
Sıra No	Köy	Numaralı Hane	Netice	Mezru Tarla	Gayri Mezru Tarla	Çayır	Toplam Arazi
1	Bozoğlu	48	54	429	487	0	916
2	Ahur	23	21	196	304	0	500
3	Yalaközü	14	15	167	148	0	315
4	Yalakçukurani	25	25	248	308	4	560
5	Saçak	57	55	556	676	2	1234
6	Kara Mustafa	15	14	207	212	0	419
7	Kadıözü	23	22	176	297	0	473
8	Eymür	8	9	65,5	114	0	179,5
9	Hacılar	19	22	208	217	1	426
10	Aliözü	21	21	242	254	0	496
11	Çalcaviran	18	18	210	309	2	521
12	Okçuk	14	14	167	207	0	374
13	Gelik	7	6	54	116	0	170
14	Şeyh Doğan	24	23	174	301	0	475
15	Kınık	6	6	72	103	0	175
16	Kızıllar	8	8	88	125	0	213
17	Bedil	15	15	192	223	0	415
18	Bayındır	8	7	89	69	2	160
19	Kadıköy	12	12	149	159	0	308
20	Çölmekci	9	12	80	159	0	239
21	Dikenlü	17	15	146	229	0	375
22	Karaköçek	13	13	155	164	0	319
23	Yortan	16	15	189	223	0	412
24	Kalfakolu	9	8	98	129	0	227
25	Ağaköy	16	16	181	180	0	361
26	Saraycık	22	25	258	278	0	536
27	Akhasan	12	10	126	134	0	260
28	Yumaklı	24	24	223	317	0	540
29	Yoncalı	7	8	72	64	0	136
30	Bozcaarmud	7	6	72	73	0	145
31	Kısaç	15	15	162	200	0	362
32	Dağçukurani	9	9	101	112	0	213
33	Elpirek	3	3	36	35	0	71
34	Yakublar	5	5	59	72	0	131
35	Ödüller	2	2	45	40	0	85
36	Virancık	2	2	30	32	0	62
37	Tirbaşı	19	19	183	276	0	459
38	Viran	35	39	527	546	0	1073
Genel Toplam		607	613	6433	7892	11	14336

Şehir merkezini oluşturan mahallelerin gayri mezru arazi dağılımı büyüklük sırasına göre 626 dönümle Karalar Mahallesi, 472 dönümle İdris Mahallesi, 338 dönümle Kurtlar Mahallesi ve 238 dönümle Okçular Mahallesi gelmektedir. O halde şehir merkezine ait toplam 3.245 dönüm arazinin 1.571 dönümünde tarımsal faaliyet yapılırken ve 1.674 dönümünde de tarımsal faaliyet yapılamayıp nadasa bırakılması dikkat çekicidir. 613 haneli

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

Çerkeş Kasabası genelinde ise toplam ekilmeyip nadasa bırakılan alanlar 7.892 dönümdür. Hane başına 13 dönüme yakın ekilmeyen alan düşmektedir. Ayrıca şehir merkezinde çayır için ayrılmış bir alan da bulunmamaktadır.

Çerkeş kasabasının gerek mahallelerine ait ve gerekse köylerine ait arazilerin önemli ölçüde gayri mezru olarak gözükmesi kasabanın topraklarında geniş bir bölümün zayıf bir bitki örtüsü ile kaplı olduğu izlenimini vermektedir. Kasaba halkı bu durum karşısında daha iyi verim alabilmek için arazisinden bir kısmını nadasa bırakmak zorunda kalmıştır. Çünkü bu nevi topraklarda tarımsal faaliyet yapma sulama ve bakımla olabilmektedir. Nitekim kasaba dâhilinde en fazla nadasa bırakılmış arazinin bulunduğu yerleşim yeri Karalar Mahallesi'dir. Nadasa bırakılmış arazilerin 25 adedi küçük işletme büyüklüğünde ve 24 adedi de orta işletme büyüklüğündedir.

XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş Kazasına bağlı 38 adet köy yerleşim yerlerine ait arazi dağılımı Tablo 8/b'de görülmektedir. Tüm köy yerleşim yerlerindeki araziler toplamda 14.335,5 dönüme ulaşmaktadır. Bu arazinin ancak 6.432,5 dönümünde zirai faaliyet yapılırken, 7.892 dönümlük kısmında zirai faaliyet yapılmayıp arazinin dinlenmesi için nadasa bırakılmıştır. Ayrıca hayvanların otlatılması için 11 dönümlük bir arazi de çayır olarak ayrılmıştır. Tabloda dikkati çeken en önemli hususlardan birisi toplamda ekili alanlardan daha fazla bir arazinin nadasa bırakılmış olmasıdır.

Köylerin toplam arazi dağılımının verildiği Tablo 8/b'de de görüldüğü gibi Çerkeş köyleri içerisinde en fazla araziye sahip olan yerleşim yeri 1.234 dönüm ile Saçak köyüdür. Bu köyün 556 dönümünde tarım yapılırken ve 676 dönümünde ise tarımsal faaliyet yapılamamıştır. Köyler içerisinde arazi büyüklüğü bakımından ikinci sırayı 1.073 dönüm ile Viran karyesi almaktadır. Bu köyün arazisinin 527 dönümünde tarım yapılmış, 546 dönümünde ise gelecek yıl daha iyi ürün alabilmek amacıyla arazi dinlenmeye bırakılmıştır.

Sıra No	Yerleşim Birimi	Numaralı Hane	Netice	Mezru Tarla	Gayri Mezru Tarla	Çayır	Toplam Arazi
1	Çiftlik Basmul	1	1	25	20	0	45

Çayır alanı olarak ayrılmış alanların durumu Çerkeş köyleri genelinde şöyledir. Köyler içerisinde Yalakçukurani köyünde 4 dönüm, Saçak köyünde 2 dönüm, Hacılar köyünde 1 dönüm, Çalcaviran köyünde 2 dönüm, Bayındır köyünde 2 dönüm olmak üzere toplam 11 dönümlük alan hayvanların otlatılması için çayır alanı olarak ayrılmış bulunmaktadır.

Çerkeş kasabasının yerleşim yerlerinden Basmul Çiftliğinde toplam olarak 45 dönümlük arazi bulunmaktadır. Tablo 8/c'de görüldüğü gibi bu arazinin 25 dönümlük kısmında zirai faaliyetin yapıldığı ve kalan 20 dönümlük kısmının da nadasa bırakıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü tarım arazilerinin büyük bir kısmının zayıf bir bitki örtüsü ile kaplı olduğu bilinmektedir.

Tablo 9/a. Osmanlı Ziraat İstatistikleri Açısından Çerkeş Mahallelerinin Büyüklüklerine Göre Toplam Arazi Dağılımı					
Sıra No	Mahalle Adı	Hane Adedi	Küçük (10 Dönüm)	Orta (10,5-50 Dönüm)	Büyük (50-... Dönüm)
1	Karalar	109	22	33	3
2	Okçular	83	10	21	0
3	Kurtlar	75	11	26	0
4	İdris	102	14	34	1
Genel Toplam		369	57	114	4

Osmanlı ziraat istatistiklerinde 10 dönüme kadar olan ziraat işletmeleri küçük, 10 – 50 dönüm arasındaki ziraat işletmeleri orta ve 50 dönümden fazla olan ziraat işletmeler ise büyük işletme olarak kabul edilmektedir.⁵ Bu ölçüler açısından yani XIX. yüzyıl ortalarında Çerkeş kazasındaki arazilerin Osmanlı Ziraat İstatistikleri Açısından dağılımı Tablo 9/a, Tablo 9/b ve Tablo 9/c’de görülmektedir. Söz konusu tablolar ışığında şöyle yorum yapabiliriz: Tüm kasaba arazileri içerisinde 50 dönümden büyük araziye sahip olan altı hane halkı bulunmaktadır. Bunlar da çoğunluk olarak şehir merkezindedir. Çerkeş kazasının genelinde toplam 17.625,5 dönümlük arazinin 627 dönümü orta işletme büyüklüğünde, 78 dönümü de küçük işletme büyüklüğündedir. Kısaca toplam 43 yerleşim yerinden oluşan Çerkeş kasabasına ait arazilerin büyük çoğunluğu, arazi büyüklüğü bakımından orta büyüklükteki işletmeler tipinde arazilerdir, denilebilir.

Osmanlı ziraat istatistikleri açısından şehir merkezinde 114 hanenin arazisi orta işletme büyüklüğünde ve 57 hanenin arazisi de küçük işletme arazisi büyüklüğündedir. Çerkeş kasabasına ait mahallelerinin toplamında büyük işletme tipinde 4 tane hane halkının arazisi bulunmakta olup bunların 3’ü Karalar Mahallesi’nde ve 1’ide İdris Mahallesi’nde bulunmaktadır. Nitekim bu durum Tablo 9/a’da görülmektedir. Buna göre şehir merkezinde çiftçilik yapan hane reislerine ait ekili alanların büyük kısmının orta işletme olarak değerlendirilebilecek araziler olduğu ve büyük işletme olarak değerlendirilebilecek ekili arazilerin ise çok az olduğu görülmektedir. Kısaca şehir merkezine ait arazilerin çoğunluğu orta büyüklükte işletme tipindeki arazilerden oluşmaktadır.

Tablo 9/b. Osmanlı Ziraat İstatistikleri Açısından Köylerin Büyüklüklerine Göre Toplam Arazi Dağılımı					
Sıra No	Köylerin Adları	Hane Adedi	Küçük (10 Dönüm)	Orta (10,5-50 Dönüm)	Büyük (50-... Dönüm)
1	Bozoğlu	54	7	36	0
2	Ahur	21	0	19	0
3	Yalaközü	15	0	12	0
4	Yalakçukurani	25	1	23	0
5	Saçak	55	0	44	0
6	Kara Mustafa	14	0	15	0
7	Kadıözü	22	0	15	0
8	Eymür	9	0	8	0
9	Hacılar	22	0	15	0

⁵ Güran, Tevfik, “Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910”, İÜİF, Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, Türk İktisat Tarihi Yıllığı, Yıl 1987, S. 1, İstanbul, 1988, s. 242 ; Kütükoğlu, a.g.m., s. 407

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

10	Aliözü	21	0	18	0
11	Çalcaviran	18	0	17	0
12	Okçuk	14	0	14	0
13	Gelik	6	0	6	0
14	Şeyh Doğan	23	2	17	0
15	Kımık	6	0	6	0
16	Kızıllar	8	0	8	0
17	Bedil	15	0	15	0
18	Bayındır	7	0	6	0
19	Kadıköy	12	0	11	0
20	Çölmekci	12	1	9	0
21	Dikenlü	15	2	12	0
22	Karaköçek	13	0	11	0
23	Yortan	15	0	14	0
24	Kalfakolu	8	3	6	0
25	Ağaköy	16	1	14	0
26	Saraycık	25	0	17	2
27	Akhasan	10	0	9	0
28	Yumaklı	24	1	21	0
29	Yoncalı	8	1	4	0
30	Bozcaarmud	6	0	6	0
31	Kısaç	15	1	13	0
32	Dağçukurarı	9	0	8	0
33	Elpirek	3	0	3	0
34	Yakublar	5	0	5	0
35	Ödüller	2	0	2	0
36	Virancık	2	0	2	0
37	Tirbaşı	19	1	16	0
38	Viran	39	0	35	0
Genel Toplam		613	21	512	2

Tablo 9/b'de Osmanlı ziraat istatistikleri açısından köylerin büyüklüklerine göre toplam arazi dağılımı görülmektedir. Büyük işletme tipinde araziye sahip olan iki hane bulunmakta olup her iki hane de Saraycık karyesinde bulunmaktadır. Şehir merkezinde olduğu gibi köyler genelinde de araziler orta işletme tipindedir.

Sıra No	Yerleşim Yeri	Netice	Küçük (10 Dönüm)	Orta (10,5-50 Dönüm)	Büyük (50-... Dönüm)
1	Çiftlik Basmul	1	0	1	0

Basmul çiftliği mezru tarla büyüklükleri açısından değerlendirildiğinde orta büyüklükte bir tarım işletmesini andırmaktadır. Nitekim bu husus Tablo 9/c'de görülmektedir.

Sıra No	Mahalle Adları	Hane Adedi	Boş Bırakılan Arazi	İcara Verilen Arazi
1	Karalar	109	1	28
2	Okçular	83	0	15
3	Kurtlar	75	1	8
4	İdris	102	1	23
	Genel Toplam	369	3	74

Arazileri İcara Verme Açısından: 1261 yılında Çerkeş Kasabasında bazı hanelerin arazilerini kendileri işletmeyip bir başkasına icar ile vermiş oldukları bilinmektedir. Bu durum “10” nolu tablolarda görülmektedir. Toplam 298 sayfadan ibaret olan Çerkeş Temettuat defterinde arazilerin kaydının yapıldığı kısımda; mesela Karalar Mahallesi, sayfa 3, Hane 3’de “Ahara ücret vermiş olduğu”, sayfa 3, Hane 4’de “Ahara ücret ile vermiş olduğu”, sayfa 5 Hane 9’da “Ahara ücret ile vermiş olduğu”, sayfa 6 Hane 12’de “icar vermiş olduğu”, sayfa 6 Hane 13’de “icar ile vermiş olduğu”, sayfa 6 Hane 15’de “Ahara icar ile vermiş olduğu”, sayfa 9 Hane 24’de “Ahara icar vermiş olduğu”, sayfa 46 Hane 65’de “icari”... gibi ifadelerle kiraya verme durumları kaydedilmiştir.

Arazilerini icara vermiş olanların çoğunluğunun, kasaba merkezindeki mahallelerde ikamet eden hane reisleri olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 10/a’da da görüldüğü gibi, Çerkeş’in kasaba merkezinde en fazla arazisini icara vermiş olan hanelerin bulunduğu yerleşim yerleri arasında ilk sırayı 28 hane ile Karalar Mahallesi, sonra 15 hane ile Okçular Mahallesi ve 8 hane ile Kurtlar Mahallesi gelmektedir. Köy yerleşim yerlerinde ise genelde araziler sahipleri olan hane reisleri tarafından işlenmektedir. Nitekim Tablo 10/b’ye de yansıdığı kadarıyla en fazla arazinin icara verildiği köy yerleşim yeri sırası ile Bozoğlu köyü, Kadıközü köyü şeklinde devam etmektedir.

Sıra No	Köylerin Adları	Hane Adedi	Boş Bırakılan Arazi	İcara Verilen Arazi
1	Bozoğlu	54	3	8
2	Ahur	21	2	0
3	Yalaközü	15	1	0
4	Yalakçukuranı	25	0	0
5	Saçak	55	6	1
6	Kara Mustafa	14	0	0
7	Kadıözü	22	6	2
8	Eymür	9	4	0
9	Hacılar	22	1	1
10	Aliözü	21	1	0
11	Çalcaviran	18	5	0
12	Okçuk	14	2	0
13	Gelik	6	2	1
14	Şeyh Doğan	23	6	0
15	Kınık	6	0	0
16	Kızıllar	8	1	0
17	Bedil	15	1	0

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

18	Bayındır	7	2	0
19	Kadıköy	12	0	0
20	Çölmekci	12	3	0
21	Dikenlü	15	3	0
22	Karaköçek	13	0	1
23	Yortan	15	0	0
24	Kalfakolu	8	0	0
25	Ağaköy	16	2	0
26	Saraycık	25	1	1
27	Akhasan	10	0	0
28	Yumaklı	24	0	0
29	Yoncalı	8	0	0
30	Bozcaarmud	6	0	0
31	Kısaç	15	0	0
32	Dağçukuranı	9	2	0
33	Elpirek	3	0	0
34	Yakublar	5	0	0
35	Ödüller	2	0	0
36	Virancık	2	0	0
37	Tirbaşı	19	2	0
38	Viran	39	1	0
Genel Toplam		613	57	14

1261 yılında Çerkeş Kasabasının tüm köylerinde arazisini kendisi işletmeyip icar ile vermiş olan hane reisi hiç bulunmamaktadır. Köy yerleşim yerlerindeki tüm haneler kendi arazilerini bizzat kendileri ekip biçmektedir. Ancak bazı hanelerin çeşitli nedenlerle tarımsal faaliyette bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Çalışma konumuz olan 1261 tarihli Çerkeş Temettüat Defterindeki bilgilere göre, hane reislerinden kimisi askerlik vazifesini yapmakta olduğu için, kimisi tarımsal faaliyet yapmaya yetecek güç ve kuvveti olmadığı için, kimisinin özürülü olmasından dolayı, kimisinin vefat etmiş olmasıyla geride bıraktığı arazisini işleyecek bir mirasçısının olmaması, kimisinin emlak ve arazisi olmadığı için, kimisinin de hanesini başka bir yere nakletmiş olması dolayısıyla söz konusu yerleşim yerlerinde tarımsal faaliyette bulunamadığı anlaşılmaktadır.

İcar İle Arazi İşleyenler: Çerkeş Kasabasının yerleşim yerlerinde yeterli araziye sahip olmadığından veya başka bir sebepten dolayı başkasının arazisini kiralarak işleten hanelerin sayısı 45'i bulmaktadır. Kasaba genelinde bazı haneler başkasının toprağını kiralarak işletmektedir. Kiralanan arazilerin en fazla bulunduğu yerleşim yerleri sırasıyla Karalar Mahallesi, İdris Mahallesi, Okçular Mahallesi, Kurtlar Mahallesi ve Bozoğlu karyesi, Kadıözü karyesi ve bu yerleşim yerlerini Saçak karyesi, Haclar karyesi, Gelik karyesi ve Saraycık karyesi takip etmektedir. Nitekim bu durum rakamlarla Tablo 10 /a'da mahalleler ve Tablo 10 /b'de ise köyler genelinde görülmektedir.

İnceleme konumuz olan 1261 tarihli Çerkeş Temettüat defterine göre, Çerkeş kasabası genelinde sadece bir adet olduğu anlaşılan Basmul çiftliğinde ise icara verilmiş arazi bulunmamaktadır.

Arazisini Boş Bırakanlar: Çerkeş Kasabası genelinde bazı aileler çeşitli sebeplerle arazilerinde zirai faaliyet yapamayıp boş bırakmışlardır. Arazilerini boş bırakarak zirai

faaliyet yapamayan toplam 60 hane reisinden 4 hane reisi şehir merkezine ait mahallelerde bulunmaktadır. Çerkeş Temettuat defterindeki verilere göre, kimi hane reislerinin arazilerini ekip biçmeyip boş bırakmak mecburiyetinde kalış sebepleri arasında; zirai faaliyet yapacak güç ve kudretlerinin olmaması, askerlik hizmetini yapmakta olmaları, kendisinin kötürüm olması ve erkek evladının olmaması, özürlü ve sakatlığının olması gibi halleri sıralayabiliriz.

3. Diğer Mal Varlıkları

Sıra No	Mahalle Adı	Hane Adedi	Dükân (Bab)	Asiyab (Bab)	Kahve (Bab)	Kahve (Nısfı)	Toplam Emlak
1	Karalar	109	3	0	2	2	7
2	Okçular	83	8	0	0	0	8
3	Kurtlar	75	1	0	0	0	1
4	İdris	102	4	1	1	0	6
	Genel Toplam	369	16	1	3	2	22

İncelemeye çalıştığımız Çerkeş Temettuat Defteri'ne göre 1261 yılında kasaba halkının arazi ve hayvanlarından başka mal varlıkları da bulunmaktadır. Mesela dükkân, asiyab (su değirmeni), kahve gibi. Bu mal varlıklarını diğer mal varlıkları adı altında toplayabiliriz.

Sıra No	Köy Adları	Hane Adedi	Dükkan (Bab)	Asiyab (Bab)	Kahve (Bab)	Kahve (Nısfı)	Toplam Emlak
1	Bozoğlu	54	0	0	0	0	0
2	Ahur	21	0	0	0	0	0
3	Yalaközü	15	0	3	0	0	3
4	Yalakçukurani	25	0	0	0	0	0
5	Saçak	55	0	0	0	0	0
6	Kara Mustafa	14	0	2	0	0	2
7	Kadiözü	22	0	0	0	0	0
8	Eymür	9	0	0	0	0	0
9	Hacılar	22	0	0	0	0	0
10	Aliözü	21	0	0	0	0	0
11	Çalcaviran	18	0	0	0	0	0
12	Okçuk	14	0	0	0	0	0
13	Gelik	6	0	0	0	0	0
14	Şeyh Doğan	23	0	0	0	0	0
15	Kınık	6	0	0	0	0	0
16	Kızıllar	8	0	0	0	0	0
17	Bedil	15	0	0	0	0	0
18	Bayındır	7	0	0	0	0	0
19	Kadıköy	12	0	0	0	0	0
20	Çölmekci	12	0	0	0	0	0

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

21	Dikenlü	15	0	0	0	0	0
22	Karaköçek	13	0	0	0	0	0
23	Yortan	15	0	0	0	0	0
24	Kalfakolu	8	0	0	0	0	0
25	Ağaköy	16	0	0	0	0	0
26	Saraycık	25	1	1	0	0	2
27	Akhasan	10	0	0	0	0	0
28	Yumaklı	24	0	0	0	0	0
29	Yoncalı	8	0	0	0	0	0
30	Bozcaarmud	6	0	0	0	0	0
31	Kısaç	15	0	0	0	0	0
32	Dağçukurani	9	0	0	0	0	0
33	Elpirek	3	0	0	0	0	0
34	Yakublar	5	0	0	0	0	0
35	Ödüller	2	0	0	0	0	0
36	Virancık	2	0	0	0	0	0
37	Tirbaşı	19	0	0	0	0	0
38	Viran	39	0	0	0	0	0
Genel Toplam		613	1	6	0	0	7

Çerkeş kasabasında 1261 tarihinde genel olarak diğer mal varlıklarının dağılımı şehir merkezi (Tablo 11/a) ve köy yerleşim yerleri (Tablo 11/b) olarak iki ayrı tabloda gösterdik. Buna göre kasaba genelinde 17 adet dükkân, 7 adet değirmen, 3 adet kahve ve 2 adet de nısf kahve bulunmaktadır.

Diğer mal varlıkları dağılımı açısından mahallelere baktığımızda 16 adet dükkân, 1 adet değirmen, 3 adet kahve ve 2 adet de nısf kahve bulunmaktadır (Tablo 11/a). Buna göre 17 dükkânın 16'sı kasaba merkezinde bulunmaktadır. En fazla dükkân 8 adet ile Okçular Mahallesi'nde ve en az dükkân da 1adet ile Kurtlar Mahallesi'nde müşterilerine hizmet vermekteydi. Ayrıca kasaba merkezinde bir adet de değirmen bulunmaktadır. İdris Mahallesinde bulunan bu şehir merkezinin tek değirmeni tüm kasaba halkına yönelik hizmet vermekteydi.

Köy halkının arazi ve hayvanlarından başka temettüat defterinde kayıtlı bulunan mal varlıkları toplam yedi adet olarak görülmektedir(Tablo 11/b). Bunların biri dükkân ve diğerleri de su değirmenidir. Dükkân Saraycık karyesinde, su değirmenlerinin ise 3 adedi Yalaközü karyesinde, 2 adedi Kara Mustafa karyesinde ve 1 adedi de Saraycık karyesinde bulunmaktadır.

4. Toplam Gelir Durumu

Vergi: Devletin, hazinesine gelir sağlamak için kanunlara uygun olarak doğrudan doğruya veya mal ve hizmetlerin fiyatlarına ekleyerek dolaylı olarak kişi veya topluluklardan almak zorunda olduğu paradır. Devlet, hazinesinde biriken bu paralarla yapacağı kamu hizmetlerinin ve çeşitli harcamalarının finansmanını karşılamaya çalışmaktadır. Hemen hemen bütün devletlerin vergiye yaklaşımı bu şekildedir.

Tablo 12/a. Mahallelerde Toplam Gelir, Toplam Vergi ve Muaf Tutulanlar						
Sıra No	Mahalle Adları	Hane Adedi	Nüfus	Toplam Temettuat (Kuruş)	Toplam Vergi (Kuruş)	Vergiden Muaf Tutulanlar
1	Karalar	109	545	34471	13658	2
2	Okcular	83	415	23253	9808	0
3	Kurtlar	75	375	25045	10719	1
4	İdris	102	510	36300	14480	1
Genel Toplam		369	1845	119069	48665	4

Osmanlı Devleti'nde mükelleflerden alınan vergiler iki türdür. Bunlar şer'i vergiler (Tekâlif-i Şer'iyye) ve örfi vergiler (Tekâlif-i Örf'iyye) başlıkları altında toplanır. Şer'i vergiler (şeriatın ön gördüğü vergiler)'in başında zekât, öşür, haraç ve cizye gelmektedir. Zekât ve öşür Müslüman mükelleflerden alınırken, Gayr-i Müslim mükelleflerden ise haraç ve cizye adlı vergiler alınmaktaydı. Örfi vergiler, ortaya çıkan mali sıkıntılar sebebiyle kanunnamelerle zaman ve şartlara göre miktarı tespit edilerek mükelleflerden alınan vergilerdir.

Tablo 12/b. Köylerde Toplam Gelir, Toplam Vergi ve Muaf Tutulanlar						
Sıra No	Köy Adları	Hane Adedi	Nüfus	Toplam Temettuat (Kuruş)	Toplam Vergi (Kuruş)	Vergiden Muaf Tutulanlar
1	Bozoğlu	54	270	24460	10300	3
2	Ahur	21	105	11245	4690	2
3	Yalaközü	15	75	6535	2614	1
4	Yalakçukurani	25	125	13508	5426,5	0
5	Saçak	55	275	31200	12798	6
6	Kara Mustafa	14	70	7026	2811	0
7	Kadıözü	22	110	14329	6101	6
8	Eymür	9	45	1883	753	7
9	Hacılar	22	110	8223	3287	1
10	Aliözü	21	105	9457	3813	1
11	Çalcaviran	18	90	10895	4358	5
12	Okçuk	14	70	8030	3260	3
13	Gelik	6	30	4637	1985	2
14	Şeyh Doğan	23	115	12985	5394	8
15	Kınık	6	30	32722	1301	0
16	Kızıllar	8	40	5105	2010	1
17	Bedil	15	75	7310	3100	1
18	Bayındır	7	35	5045	2188	1
19	Kadıköy	12	60	6770	2903	0
20	Çölmekci	12	60	4382	1813	3
21	Dikenlü	15	75	9232	3893	4
22	Karaköçek	13	65	5837	2335	0
23	Yortan	15	75	9475	3953	0
24	Kalfakolu	8	40	4792	2067	0
25	Ağaköy	16	80	8357	3337	2
26	Saraycık	25	125	10502	4281	1

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ EKONOMİK DURUMU

27	Akhasan	10	50	6460	3692	0
28	Yumaklı	24	120	11015	4402	3
29	Yoncalı	8	40	3315	1324	0
30	Bozcaarmud	6	30	2160,5	864	0
31	Kısaç	15	75	7525,5	2858	0
32	Dağçukurani	9	45	4662	1865	0
33	Elpirek	3	15	1560,5	624	0
34	Yakublar	5	25	2701	1080	0
35	Ödüller	2	10	2010	804	0
36	Virancık	2	10	1841	736	0
37	Tirbaşı	19	95	13833,5	5544	2
38	Viran	39	195	19133	7652	1
Genel Toplam		613	3065	350159	132217	64

Osmanlı Devleti'nin örfi vergi koyması bir zaruret sonucuydu. Mesela Osmanlı Devleti'nde ilk örfi vergin konulması hakkında şöyle denilmektedir: “Harpler, sıkıntılı günler yaşayan hazineyi daha da zor durumda bırakıyordu. İşte bunun için devlet II. Bayezid'in son senelerine tesadüf eden günlerde ilk olarak ‘imadiyye- i seferiye’” adı ile ilk örfi vergisini koymuş oluyordu.”⁶ Daha sonra ihtiyaca binaen başka örfi vergiler konulmuştur. Birbirini takip eden savaşlar neticesinde de örfi vergiler devamlılık arz etmiştir. Vergilerdeki çeşitlilik, halk üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmiş ve istismarcıların bu mevcut durumdan faydalanmak istemeleri ise halkı canından bezdirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarında temettüat sayımlarının yapılmasının temel gayesi vergi sisteminin alt yapısının oluşturulmasıdır. Temettüat defterlerinde haneler yazılırken hane reisinin yıllık vergisinin ne kadar olduğu “vergu-y-u seneviyyesi ” ibaresi altında belirtilmiş, ayrıca zirai ürünlerden alınan oşür ve küçükbaş hayvanlardan alınan ağnam vergisi de kayıt edilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti mali sıkıntılarını giderebilmek için yeni vergi düzenlemesine gitmiştir. Bunun bir yansıması olarak düzenlenen temettüat defterlerinden biri olan incelemeye çalıştığımız Çerkeş Temettüat defterine göre XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş Kasabasında toplam gelir ve toplam vergi dağılımı 12 nolu tablolarla görülmektedir. Buna göre söz konusu tarihte kasaba genelinde toplanan toplam gelir 469.953 kuruş olarak gerçekleşmiş ve bu meblağ üzerinden toplam olarak 181.171 kuruş vergi (% 38,55) tahakkuk ettirilmiştir.

En fazla geliri olan yerleşim yerleri sırasıyla; 36.300 kuruş (% 7,72) ile İdris Mahallesi, 34.471 (% 7,33) kuruş ile Karalar Mahallesi, 32.722 kuruş (% 6,96) ile Kınık karyesi, 31.200 kuruş (% 6,63) ile Saçak karyesi ve 25.045 kuruş (% 5,33) ile Kurtlar Mahallesi gelmektedir. En az geliri olan yerleşim yerleri ise 725 kuruş (% 0,15) ile Çiftlik Basmul, 1841 kuruş (% 0,39) ile Virancık karyesi ve 1.883 kuruş (% 0,4) ile Eymür karyesi gelmektedir.

En fazla vergi veren yerleşim yerleri sırasıyla 14.480 kuruş (% 8) ile İdris Mahallesi, 13.658 kuruş (% 7,53) ile Karalar Mahallesi, 12.798 kuruş (% 7,1) ile Saçak Karyesi, 10.719 kuruş (% 5,9) ile Kurtlar Mahallesi ve 10.300 kuruş (% 5,68) ile Bozoğlu Karyesi

⁶ KAZICI, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977, s.155.

gelmektedir. En az vergi veren yerleşim yerleri ise sırasıyla 289 kuruş (% 0,15) ile Çiftlik Basmul ve 624 kuruş (% 0,34) ile Elpirek Karyesi gelmektedir.

Tablo 12/c. Çiftlikte Toplam Gelir, Toplam Vergi ve Muaf Tutulanlar					
Yerleşim Yeri	Hane Adedi	Nüfus	Toplam Temettuat (Kuruş)	Toplam Vergi (Kuruş)	Vergiden Muaf Tutulanlar
Çiftlik Basmul	1	5	725	289	0

Çiftlik, köy yerleşim yerinin altında ve tek haneli arazi parçasıdır. Çerkeş kasabası yerleşim yerleri arasında mahalleler, köyler yanında bir de “Çiftlik Basmul” adı altında bir adet çiftlik bulunmaktadır. Söz konusu çiftlikte toplam olarak 289 Kuruş vergi tahakkuk ettirilmiştir. Nitekim bu durum Tablo 12/c’de görülmektedir.

Vergiden Muaf Tutulanlar: XIX. yüzyılın ortalarında 1260-1261 yılında çeşitli sebeplerden dolayı vergi verecek durumda olmadıkları için vergiden muaf tutulanlar bulunmaktadır. Bu durum da 12 nolu tablolara yansıtılmıştır. ML.VRD. TMT. d. kodlu ve 00666 nolu inceleme konumuz olan Çerkeş Temettuat defterindeki verilere göre bu gurubun vergiden muaf tutulmasını sağlayan nedenleri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

- Zirai faaliyet yapmaya güç ve kuvveti olmayanlar,
- Kendisi kötürüm ve erkek evladı olmayan,
- Zirai faaliyet yapmaya güç ve kuvveti olmayıp başkasının yardımıyla geçinmekte olanlar,
- Askerlik hizmetini yapmakta olanlar,
- Emlak ve arazisi olmayanlar,
- Başka bir yere hanesini naklederek gitmiş olanlar,
- Kötürüm ve dilsiz olduğundan,
- Hane reisi vefat etmiş, geride erkek evladı kalmamış olanlar

Tanzimat Fermanı’ndan sonra Osmanlı Devleti mali sıkıntılarını giderebilmek için idari yapıda değişiklikler ve yenilikler yapılmasını gerekli görmüş ve bu yönde yaptığı çalışmalarla vergi mükelleflerinin tespitine, vergi adaletinin sağlanmasına ve devletin gelir-gider dengesini kurmaya çalışmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çerkeş, Osmanlı Devleti döneminde sancak merkezi, Cumhuriyet döneminde ise vilayet merkezi olan Çankırı’nın 11 ilçe merkezinden birisidir.

Çerkeş ilçesi dün olduğu gibi bugün de önemli yol güzergâhında bulunmaktadır. 1261/1845 tarihli Çerkeş temettuat defterine göre XIX. yüzyılın ortalarında ilçenin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Gerek kasaba merkezi ve gerekse köy yerleşim yerlerinde toplam olarak 983’e ulaşan hane reislerinin ekonomiye katkıları farklı oranlarda olmuştur. Hatta kimi hane reislerinin çeşitli sebeplerle ekonomiye katkıları olmamıştır.

Hane reislerine ait mal varlıkları, yetiştirilen hayvanlar, tarım alanları ve diğer mal varlıkları olarak sınıflandırılabilir. Tarım alanları zayıf bir bitki örtüsü ile kaplı bulunduğundan tarım topraklarının bir kısmı nadasa bırakılıyordu. Daha ziyade tarım ürünleri yetiştiriyorlardı. Toplam olarak 17.625,5 dönümlük arazinin 8.029,5 dönümü (% 45,5) mezru ve 9.586 dönümü gayrimezrudur. 114 hanenin arazisi orta işletme tipinde, 57' si (% 50) küçük işletme, 6'sı (% 5,26)ise büyük işletme tipindedir. Büyük işletmelerin 2' si (% 1,75) Saçak köyünde bulunuyor.

Osmanlı insanının ekonomik hayatında zirai faaliyet ve hayvancılık önemli yer tutmaktadır. Genelde tarım, ailelerin kendi ihtiyaçları için; et, süt ve süt ürünleri ihtiyacı için zirai faaliyet yaparken veya çevrenin şartlarına göre büyük ve küçükbaş hayvancılık yapıyordu. Bu mal varlıklarından başka 17 dükkân, 7 değirmen, 3 kahve, 2 nısf kahve bulunmaktadır. Bunlardan 16 dükkân, 1 değirmen, 3 kahve ve 2 nısf kahve şehir merkezindedir.

38 adet köy ve bir adet çiftlikten oluşan Çerkeş Kasabasının tüm yerleşim yerlerindeki büyükbaş hayvancılık durumu (baş olarak); sağman inek(724), boz sağman inek(114), boz inek(248) döllü merkep (146), döllü kısrak (113), kısrak (2), boz sağman camış (1), sağman camış (90), karasığır camış (0), karasığır öküzü (718) camış öküzü (63) olmak üzere toplam büyükbaş hayvan adedi 2219'a ulaşmaktadır.

17.625,5 dönümlük Çerkeş arazisinin çoğunluğu orta büyüklükte işletme tipinde arazidir. Arazilerini icara vermiş olanların 42' si de şehir merkezindeki mahallelerde yaşayan hane sahipleridir. Başkasının arazisini icar ile tutarak zirai faaliyet yapanlar toplam 45 hanedir. Bunun 31'i şehir merkezinde yaşamaktadır. Çeşitli nedenlerle 60 hane reisi arazisini boş bırakmıştır. Bunlardan 4'ü şehir merkezindedir. Zirai faaliyet yapmaya güç ve kudretlerinin olmaması, erkek evlatlarının olmaması, askerlik, özür ve sakatlık gibi nedenlerle arazilerini boş bırakmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan vergi sistemi şer'i ve örfi vergi diye ikiye ayrılmaktadır. Şer'i vergiler esas olarak Müslümanların vermek zorunda oldukları zekât ve öşür, Gayr-i Müslimlerin vermek zorunda oldukları vergiler ise cizye ve haraçtır. Örfi vergiler, ortaya çıkan mali sıkıntılar sebebiyle kanunlarla zaman ve şartlara göre konulmaktaydı. Zamanla Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmeye başlamasıyla ortaya çıkan ayan ve mültezimler vergi toplamaya başlamışlar ve halkı canından bezdirmişlerdi.

XIX. yüzyıl ortalarında mali sıkıntıyı giderebilmek için yeni vergi düzenlemesine gidilmiştir. Bunun altyapısı olarak da halkın mal, emlak ve arazisinin tespit edilmesine yönelik olan temettüat sayımları yapılmış ve temettüat defterleri oluşturulmuştur. Temettüat sayımları 1840 ve 1845 yıllarında yapılmıştır. Bu çalışma da 1260-1261 (1845) yılında yapılan temettüat sayımlarından olup Çerkeş Kasabasına aittir. Söz konusu Çerkeş temettüat sayımı sonucunda toplam 469.953 kuruş gelir ve bunun üzerinden 181.171 kuruş (% 38,55) vergi tahakkuk ettirilmiştir. En fazla geliri olan yerleşim yerleri toplam 36.300 kuruş (% 7,72) ile İdris Mahallesi, 32.722 kuruş (% 6,96) ile Kınık köyüdür. En az geliri olan yerler 725 kuruş (% 0,15) ile Çiftlik Basmul ve 1.841 kuruş (% 0,39)ile Virancık köyüdür. En fazla vergi veren yerler ise 114.480 kuruş (% 0,8) ile İdris Mahallesi, 31.200 kuruş (% 7,1) ile Saçak köyü ve en az vergi veren yerler de 289 kuruş (% 0,15) ile Çiftlik Basmul ve 624 kuruş (% 0,34) ile Elpirek köyüdür.

Tazimat döneminde örfi vergiler, 1840 yılında “ancemaatın vergi” adında birleştirilmiştir. Daha önce sadece tarım kesiminden alınan vergilere esnaf gurubu da dâhil edilmiştir. Toplumun tüm kesimleri ödeme gücüne göre vergiye tabi tutulmuştur. Mültezimler vasıtasıyla vergi toplamaya son verilmiştir. Mahallin ileri gelenlerinden oluşan “Muhassıllık Meclisi” 1840 yılında uygulamaya konuldu. Sıkıntılar yüzünden 1842 yılında kaldırıldı ve “ Müşirlik Nizamı” kuruldu.

Bilgiler sınırlı ve karmaşık olsa da, şehrin genel yapısı ile ilgili bir sonuç çıkarabiliriz. O dönemde Osmanlının diğer kazalarında olduğu gibi temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tarım dışı sanayi ve ticaretin ise gelişmediği anlaşılmaktadır.

Emlak olarak zirai alanların dışında çok az varlık bulunmaktadır. Hatta yok denecek kadar azdır. Çerkeş Temettuat defterindeki kayıtlara göre kasaba genelinde 17 adet dükkân, 7 adet değirmen, 3 adet kahve, 2 adet de nısf kahve bulunmaktadır.

Çerkeş Kasabasının ekonomik yapısı ziraat ve hayvancılığa dayanmaktadır. Halkın tamamına yakın kısmı çiftçilikle geçimini sağlamaktadır. Aslında sanayi öncesi toplumların en belirgin özelliği tarım ve hayvancılıktır. Çerkeş kazasında hayvan yetiştiriciliği zirai faaliyetin yanında hanelerin hayvansal ürünleri ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak yapıldığı izlenimi vermektedir.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Vesikaları

I- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları:

BOA., ML. VRD. TMT. d./ 00666. (Temettuat Defteri)

B- Kitaplar Ve Makaleler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Güran, Tevfik, “Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910”, İÜİF, Türk İktisat Ve İctimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, Türk İktisat Tarihi Yıllığı, Yıl 1987, S.1, İstanbul, 1988, Ss.225-303.

Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda İhtisap Müessesesi (Ekonomik, Dini Ve Sosyal Hayat), Kültür Basın Ve Yayın Birliği Yayınları, İstanbul, 1987.

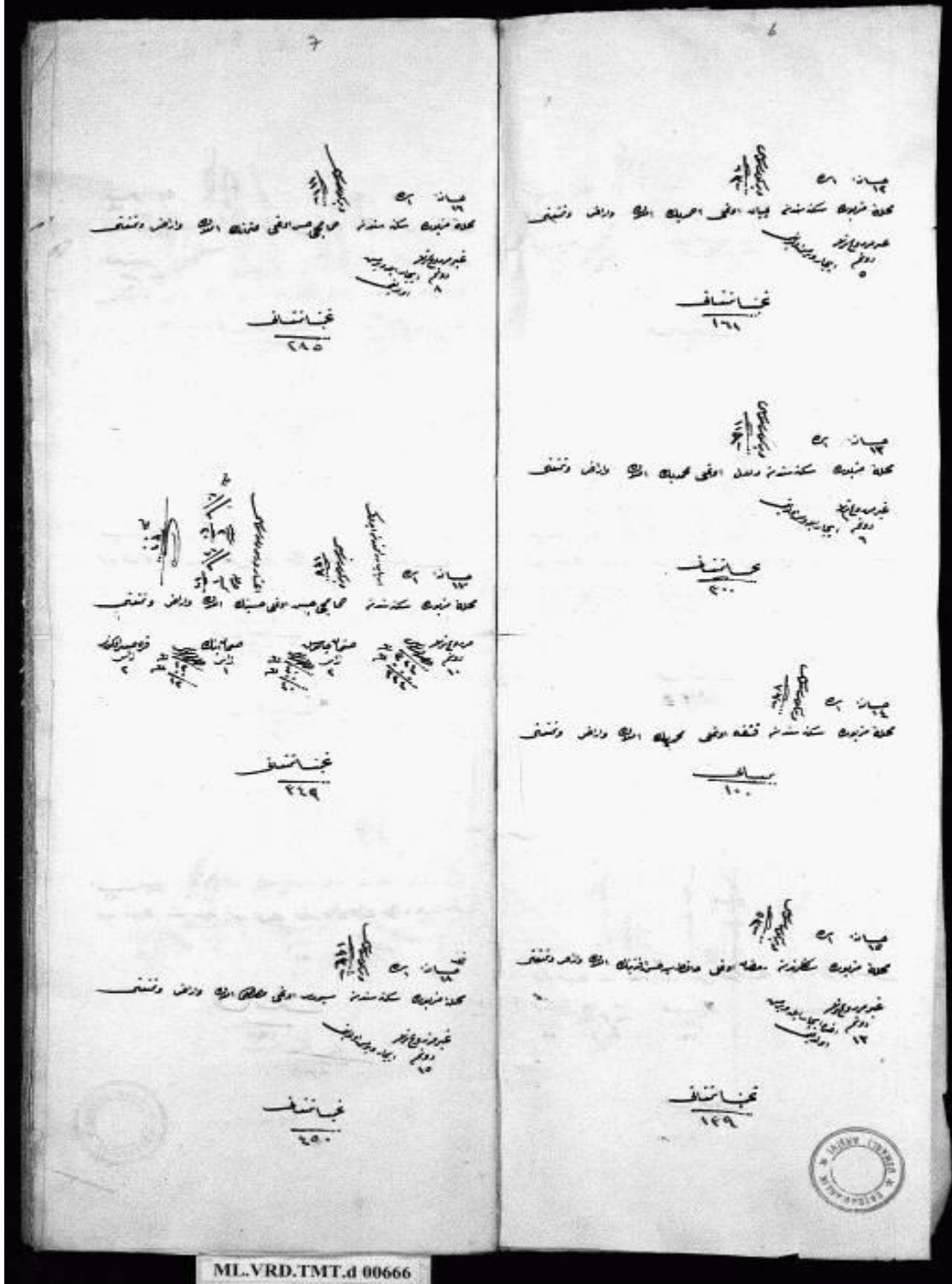
Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1977.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlı Sosyal Ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, Ss 395-412.

Parlatır, İsmail, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınları, Ankara, 2006.

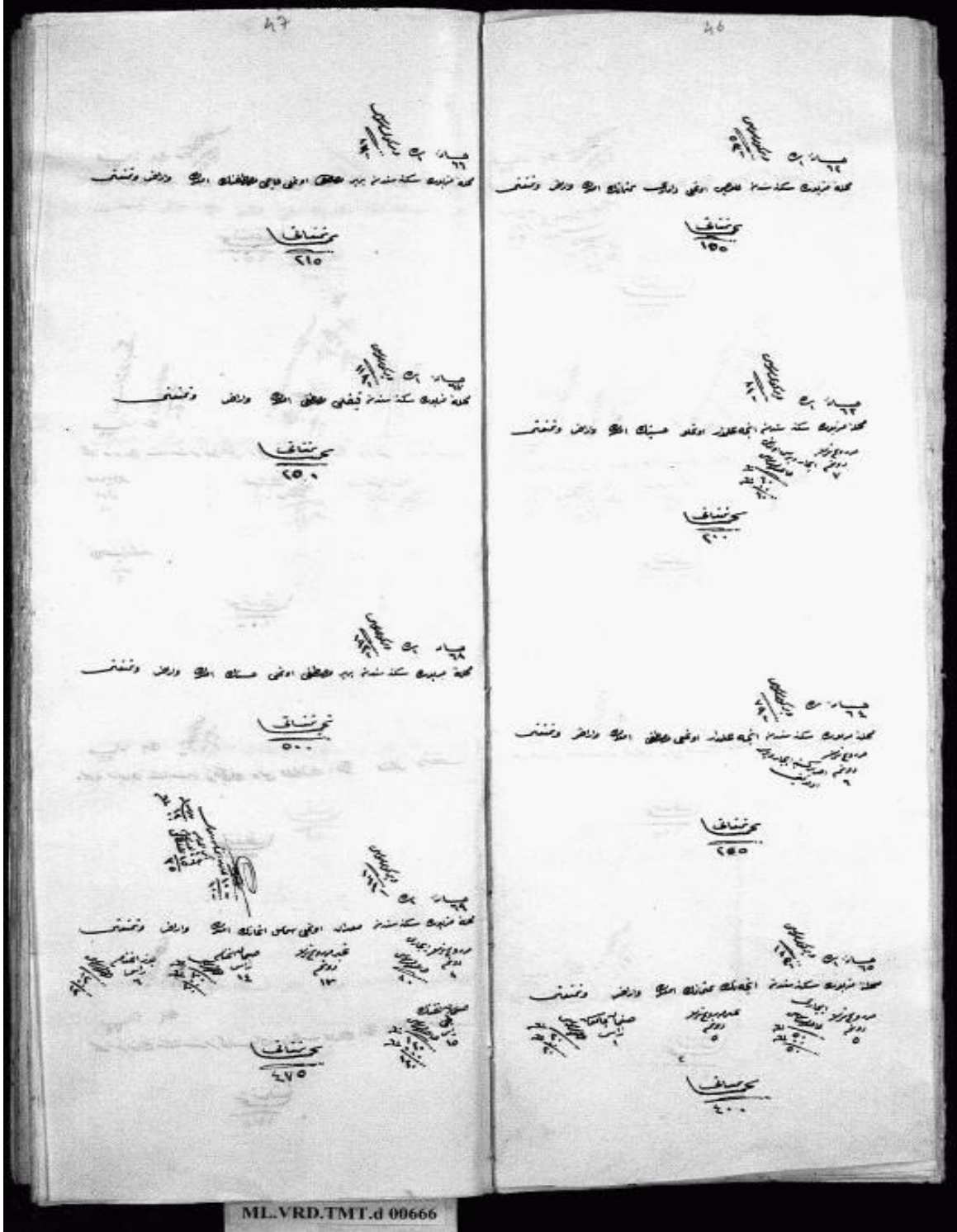
EK BELGELER VE TABLOLAR

Belge 1: 1261 Tarihli Çerkeş Temettüat Defterinin 6. ve 7. sayfaları

ML.VRD.TMT.d 00666

Belge 2: 1261 Tarihli Çerkeş Temettüat Defterinin 46. ve 47. sayfaları

ML.VRD.TMT.d 00666